

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

دانشگاه اصفهان

دانشکده ادبیات و علوم انسانی

گروه تاریخ

پایان نامه‌ی کارشناسی ارشد رشته‌ی تاریخ گرایش اسلام

بررسی آراء و اندیشه‌های قطب‌الدین محمود شیرازی

۶۳۴/ق/۱۲۳۷م-۷۱۰/ق/۱۳۱۰م

استاد راهنما:

دکتر مصطفی پیرمردیان

استاد مشاور:

دکتر اصغر منتظرالقائم

پژوهشگر:

مرضیه کیهانی لبنانی

بهمن ماه ۹۰

کلیه حقوق مادی مترتب بر نتایج
مطالعات، ابتکارات و نوآوری های
ناشی از تحقیق موضوع این پایان
نامه متعلق به دانشگاه اصفهان است.

تقدیر و تشکر

سپاس پروردگار را، او که نخستین و تنها راهنمایم در راه زندگی است. به یاری او علم آموختم و در مکتب استادان گرانقدری زانوی علم اندوزی بر زمین نهادم.

از استاد راهنمای ارجمند **جناب آقای دکتر مصطفی پیرمردیان** که با تشویق و رهنمودهای بی دریغ از نخستین قدمهای این پژوهش تا نقطه های فرجام آن، راهنمایی کار را برعهده گرفتند، کمال تشکر و قدردانی را دارم.

همچنین از استاد مشاور گرامی **جناب آقای دکتر اصغر منتظرالقائم**، که با پیشنهاد موضوع پایان نامه و مطالعه دقیق متن پژوهش، نکات کارساز و مفیدی را ارائه نمودند، کمال سپاس و تشکر را دارم.

تقدیم به

پدر و مادر عزیزم

و

همسرم، میثم

تکیه‌گاه همیشگیم در زندگی

چکیده:

تاریخ تمدن هر قوم و ملتی عبارت از حوسس ها و حادفیت هایی است که افراد آن قوم و ملت در طول تاریخ حیات خود جهت بیرون آمدن از بی ثباتی و وارد شدن در صحنه ی حیات جمعی و پیشبرد اهداف جمعی به کار برده اند. تاریخ ایران پر است از دانشمندانی که در هر عصری ظهور نموده و نام خود را جاودان ساخته اند و در جهت تمدن سازی و گسترش علم تلاشی پیگیر نمودند. یکی از حکمای عالم اسلام که با همه ی جلالت قدر و عظمت شان و وسعت معلومات در موطن خویش ناشناس مانده و جز در نزد خواص دانشمندان معروف و مشهور نیست، علامه قطب الدین محمود شیرازی میباشد که در عصر ایلخانان پا به عرصه نهاد، دانشمندی که در تمام علوم زمان خویش چون، فلسفه، ادبیات و عرفان، ریاضیات و موسیقی، نجوم و پزشکی صاحب سبک و اثر می باشد.

این پژوهش به روش توصیفی و تحلیلی و با تکیه بر منابع دست اول تاریخی و کتابخانه ایی ، با تحلیل و بررسی نقش قطب الدین شیرازی در تمدن اسلامی و تکامل علوم، وی را یکی از عوامل تاثیر گذار در تمدن اسلامی معرفی می نماید، زیرا وی در بیشتر علوم عقلی زمان خویش صاحب اندیشه بوده است؛ چنانکه از طرفی در تقریب سه تفکر عرفان و فلسفه اشراق و مشاء کوشید، و از طرفی دیگر در حکمت عملی مباحثی را مطرح نمود که متفاوت از تفکر یونانی بوده است، ضمن آنکه در علوم پایه نیز خوش درخشید، و در تکامل علوم اسلامی سهمی بسزا ایفا نمود. اینکه علامه تا چه میزان در طرح ریزی حکمت متعالیه ملاصدرا نقش داشته است و همچنین اینکه وی چگونه و چه مطالب بدیعی را به حوزه تمدن اسلامی وارد نموده است؟ از سوالاتی است که تلاش شده در این پایان نامه به آن پاسخ داده شود .

کلید واژه: ایرانی، مغول، قطب الدین شیرازی، شیراز، تصوف، اشراق

فهرست مطالب

عنوان	صفحه
فصل اول: کلیات	
۱-۱- تبیین مساله پژوهشی و اهمیت آن.....	۱
۲-۱- کلیدواژه ها.....	۲
۳-۱- اهداف.....	۳
۴-۱- پرسش ها و فرضیات.....	۳
۵-۱- پیشینه تحقیق.....	۳
۶-۱- روش تحقیق.....	۴
۷-۱- بررسی منابع و مآخذ.....	۵
۱-۷-۱- منابع دست اول تاریخی.....	۵
۲-۷-۱- منابع مطالعاتی و تحقیقاتی.....	۱۰

فصل دوم: اوضاع سیاسی اجتماعی فرهنگی دوره مغول و زمینه و بستر ظهور قطب الدین

شیرازی

۱-۲- اوضاع ، اجتماعی اقتصادی ، سیاسی و فرهنگی دوره مغول.....	۱۳
۲-۲- زمانه و عصر قطب الدین شیرازی.....	۲۱
۳-۲- شرح احوال علامه.....	۲۴
۱-۳-۲- تولد علامه ی شیرازی.....	۲۴
۲-۳-۲- سفرهای علامه.....	۲۷
۳-۳-۲- سال های آخر حیات علامه.....	۳۰

فصل سوم: بررسی اخلاق و عادات قطب الدین شیرازی و معرفی استادان و شاگردان وی

۱-۱- خلق و خوی قطب الدین شیرازی.....	۳۲
۱-۱-۳- اخلاق و عادات علامه.....	۳۲
۲-۱-۳- رابطه علامه با خواجه رشید الدین فضل الله همدانی.....	۳۷
۳-۱-۳- کتابت قطب الدین شیرازی.....	۳۹

- ۴۱-۱-۳- نظر شرق شناسان و نویسندگان راجع به علامه.....
- ۴۳-۲-۳- استادان و شاگردان علامه قطب الدین شیرازی.....

أ

صفحه

عنوان

- ۴۳-۱-۲-۳- اساتید علامه.....
- ۴۴-۱-۲-۳- خواجه نصیر الدین طوسی.....
- ۴۶-۲-۱-۲-۳- صدر الدین قونوی.....
- ۴۷-۳-۱-۲-۳- موید الدین عرضی.....
- ۴۸-۴-۱-۲-۳- شمس الدین محمد کیشی.....
- ۴۹-۵-۱-۲-۳- نجم الدین کاتبی.....
- ۵۰-۲-۲-۳- شاگردان علامه و تاثیر وی بر آن ها.....
- ۵۲-۱-۲-۲-۳- کمال الدین فارسی.....
- ۵۴-۲-۲-۲-۳- نظام الدین اعرج نیشابوری.....
- ۵۴-۳-۲-۲-۳- قطب الدین محمد رازی بویهی.....

فصل چهارم: علامه و فلسفه

- ۵۶-۱-۴- فلسفه در سده هفتم.....
- ۵۸-۲-۴- دره التاج.....
- ۶۳-۳-۴- بررسی شرح حکمه الاشراق و نقش علامه در تلفیق اشراق و مشاء و عرفان.....
- ۶۳-۱-۳-۴- اشراق.....
- ۶۵-۱-۱-۳-۴- سهروردی.....
- ۶۷-۲-۱-۳-۴- حکمه الاشراق سهروردی.....
- ۶۹-۲-۳-۴- شرح حکمه الاشراق قطب الدین شیرازی.....
- ۷۳-۳-۳-۴- مشرب فکری علامه.....
- ۸۳-۴-۴- روابط حکمت اشراق با فلسفه ایران باستان.....
- ۸۳-۱-۴-۴- سرچشمه های حکمت اشراق.....
- ۸۵-۲-۴-۴- مباحث حکمت خسروانی.....

فصل پنجم: بررسی نقش علامه قطب الدین شیرازی در ادبیات و عرفان و اندیشه سیاسی

- ۸۹-۱-۵- قطب الدین شیرازی و شعر و ادب.....

۸۹.....	۱-۱-۵-وضع زبان و ادب فارسی در عهد مغول.....
۹۲.....	۱-۱-۵-علامه و شعر و ادب.....
۹۳.....	۱-۲-۱-۵-اشعار عربی.....
۹۵.....	۱-۲-۲-۱-۵-اشعار فارسی.....

صفحه

ب

عنوان

۹۶.....	۲-۵- بصوف و عرفان در سده هفتم.....
۱۰۰.....	۳-۵- آثار و تألیفات قطب الدین در زمینه علوم ادبی و دینی.....
۱۰۴.....	۴-۵- بررسی تفکرات علامه در باب حکمت عملی.....
۱۰۴.....	۱-۴-۵- دره التاج قطب الدین شیرازی و حکمت عملی.....
۱۰۶.....	۲-۴-۵- انسان مدنی در اندیشه قطب الدین شیرازی.....
۱۰۷.....	۱-۲-۴-۵- بنیادهای معرفتی فلسفه سیاسی علامه.....
۱۱۰.....	۲-۲-۴-۵- دیدگاه های هستی شناسانه.....
	۳-۲-۴-۵- انسان

مدنی..... ۱۱۱

۱۱۵.....	۳-۴-۵- اندیشه سیاسی قطب الدین شیرازی.....
۱۱۸.....	۱-۳-۴-۵- شرایط حاکم.....
۱۲۱.....	۲-۳-۴-۵- ارتباط دین و سیاست از نظرگاه علامه.....
۱۲۳.....	۳-۳-۴-۵- قطب الدین شیرازی و نظریه خلافت و سلطنت.....

فصل ششم: قطب الدین شیرازی و علوم پایه

۱۳۱.....	۱-۶- طبقه بندی علوم از نظرگاه علامه.....
۱۳۵.....	۲-۶- علامه و طب.....
۱۳۵.....	۱-۲-۶- تاریخ طب از ابتدا تا سده هفتم.....
۱۳۷.....	۲-۲-۶- پزشکی در دوره ایلخانان.....
۱۳۸.....	۳-۲-۶- قطب الدین شیرازی و پزشکی.....
۱۴۲.....	۳-۶- نقش علامه در علم نجوم.....
۱۴۲.....	۱-۳-۶- نجوم در گذشته.....
۱۴۴.....	۲-۳-۶- نجوم در دوره مغول.....
۱۴۵.....	۱-۲-۳-۶- رصدخانه مراغه.....

۱۴۸.....	۳-۳-۶-بررسی تألیفات علامه در باب نجوم.....
۱۵۵.....	۴-۶-نقش قطب الدین شیرازی در علم ریاضی.....
۱۵۵.....	۱-۴-۶-تاریخ ریاضیات.....
۱۵۶.....	۱-۴-۶-۱-تقسیم بندی علوم ریاضی.....
۱۵۸.....	۲-۴-۶-بررسی آثار قطب الدین در زمینه ریاضی.....
۱۶۰.....	۵-۶-قطب الدین شیرازی و موسیقی.....

صفحه

عنوان

۱۶۰.....	ج	۱-۵-۶-تعریف موسیقی.....
۱۶۱.....		۲-۵-۶-پیدایش موسیقی.....
۱۶۳.....		۳-۵-۶-موسیقی در عهد مغول.....
۱۶۴.....		۴-۵-۶-علامه و موسیقی.....
۱۶۸.....		نتیجه گیری.....
۱۷۲.....		منابع و مأخذ.....

مقدمه

یکی از بزرگانی که در دوره ی ایلخانان پا به عرصه نهاد قطب الدین شیرازی، ریاضیدان، ستاره شناس، پزشک، موسیقیدان، عارف و شاعر و یکی از نوابغ روزگار خود بود که در شیراز متولد شد. علامه در علوم گوناگون زمان خود صاحب سبک و اثر بوده است، از جمله ی مهترین آثار وی دره التاج لغره الدباج میباشد که اثری دائره المعارف گونه بوده و به انواع علوم پرداخته است. قطب الدین از شاگردان خواجه نصیر الدین طوسی، احیاکننده ی مکتب مشاء و از پیروان سهروردی نماینده ی مکتب اشراق بوده است.

بحث پیرامون نقش قطب الدین شیرازی در روند توسعه ی تمدن اسلامی، یکی از مباحث اصلی و اساسی تاریخ ایران دوره ی اسلامی است. در باب علامه تحقیقات متعددی صورت گرفته است لیکن به صورت مدون و مستقل روی آثار و اندیشه های وی و عملکردش و نقش وی در تکمیل علوم و فنون اسلامی به طور اخص در زمینه ی فلسفه و علوم پایه و به طور اعم در رشد و توسعه ی تمدن اسلامی تحقیق و پژوهشی صورت نگرفته است و تنها به صورت پراکنده مورد بحث و بررسی قرار گرفته است. لذا از این منظر این پژوهش نگاهی متفاوت با تحقیقات قبل نسبت به نقش علامه دارد.

این پایان نامه در شش فصل تقسیم و تدوین گردیده است. فصل اول: تحت عنوان کلیات دورنمایی از چارچوب موضوع مورد بحث و گزیده ایی از منابع استفاده شده را ارائه می دهد. فصل دوم اوضاع سیاسی اجتماعی و فرهنگی دوره مغول مورد بررسی قرار گرفته شده است. درین فصل خواننده با اوضاع مقارن با ظهور قطب الدین علی الخصوص اوضاع فرهنگی آشنایی پیدا کرده و با زمینه های حضور قطب الدین به عنوان یک تمدن ساز آشنا میشود. درین فصل به معرفی شرح احوال قطب الدین شیرازی پرداخته و از آشنایی وی با اساتید و مکاتب مختلف فکری در طی سفرهای سخن می راند. فصل سوم به بررسی و آشنایی بیتشر با شخصیت و خلق و خوی قطب الدین و همچنین آشنایی با شاگردان و اساتیدش اختصاص داده شده است. از فصل چهارم تا فصل ششم سعی بر آن شده است که تالیفات و اندیشه های علامه در زمینه ی علوم و فنون گوناگون مورد بحث و موشکافی قرار گیرد؛ به گونه ایی که فصل چهارم به قطب الدین شیرازی و اشراق اختصاص داده شده است، اینکه علامه تا چه حد تفکراتش به مکتب اشراق نزدیک بوده است و درواقع در قبال با مکتب مشاء و اشراق چه مشرب و نحله ی فکری را برای خویش اختیار نموده است از نکاتی است که درین فصل بدان پاسخ داده خواهد شد. قطب الدین علاوه بر تبحر در علوم و فنون گوناگون در زمینه ی ادبیات و شعر نیز صاحب اثر بوده است در فصل پنجم سعی شده که به

طور مختصر اشاره ایی کوتاه به این زمینه از فعالیت قطب الدین داشته باشیم، ضمن اینکه در زمینه ی حکمت عملی؛ انسان مدنی و اندیشه ی سیاسی از نگاه علامه مورد بحث قرار گرفته است ، در این بخش بیشتر به کتاب خود علامه؛ دره التاج رجوع شده است تا از لابه لای متن آن بتوان به تفکرات وی در این باب دسترسی پیدانمود. در آخر، فصل ششم، نقش قطب الدین شیرازی در زمینه ی علوم پایه ، علوم ی چون، پزشکی، نجوم، ریاضیات و موسیقی مبنای کار قرار داده شده است. این رساله در پی دست یافتن به این حقیقت است که قطب الدین شیرازی در روند رشد و توسعه ی تمدن اسلامی نقش و تاثیر به سزایی داشته است و درصدد است که چنین دانشمند بزرگ ناشناخته ایی را به دنیای فرهنگ و تمدن اسلامی بیشتر معرفی نماید.

فصل اول

کلیات

۱-۱- تبیین مساله پژوهشی و اهمیت آن

یکی از دانشمندان بزرگی که در سده هفتم و اوایل قرن هشتم میزیسته قطب الدین محمود شیرازی فیلسوف، طیب، منجم و عارف نامی ایرانی میباشد. وی در خانواده ای طیب به دنیا آمد و در مکتب علمی شیراز به خوبی رشد کرد و در شانزده سالگی به جای پدرش به ریاست بیمارستان شیراز رسید. در هنگامی که علم و تمدن ایرانی به همت خواجه نصیر الدین طوسی در مکتب و رصدخانه مراغه رونق گرفته بود به مراغه رفت. وی در جنبش علمی و حرکت فکری و فرهنگی عصر ایلخانان شرکت کرد. شکوفایی او در زمانی بود که هویت ایرانی در حال بازپروری و سازماندهی یک مدنیت همه جانبه بود. علامه قطب الدین یک حکیم همه جانبه بود که در پزشکی و نجوم و ریاضی و فلسفه و عرفان و ادب پارسی به اوج رسید و صاحب تفکر و دیدگاه های خاص خود گردید و آثار گرانقدری در فلسفه اشراق، طب و نجوم و عرفان از خود به یادگار گذاشت. این پایان نامه درصدد است به بررسی حیات علمی علامه و تاثیر موقعیت خانوادگی و اجتماعی وی در شکل دهی به اندیشه اش و نیز چگونگی شرایط علمی که قطب الدین در آن زیست نموده است پردازد و نقش وی را در جنبش های علمی عصر ایلخانان روشن سازد و فهرستی از آثار و فعالیت های علمی این دانشمند بزرگ را

ارائه دهد. این پایان نامه می خواهد نقش علامه را در هویت و مدنیت ایرانی تبیین نموده و جایگاه وی را در تاریخ تفکر ایرانی و دیدگاه های علمی وی در نجوم، طب، فلسفه، ادب و عرفان را روشن نماید. و همچنین تبیین نماید که تاثیر اندیشه های خواجه نصیر الدین طوسی و دانشمندان دیگر روی شکل دهی تفکرات علمی در چه حد بوده است.

۱-۲- کلید واژه ها

ایرانی (Iranian): مردمانی از نژاد آریایی که منسوب به کشوری باستانی واقع در جنوب غربی آسیا با ۱۶۴۸۰۰۰ کیلومتر مربع مساحت هستند (سعیدیان، ۱۳۶۰: ذیل مدخل).

مغول (Mongole): قوم زردپوست بومی مغولستان در آسیای مرکزی، ها.ان/هریک از افراد آن قوم (صدری افشار، ۱۳۸۷: ۱۱۹۳).

قطب الدین شیرازی (Ghotb al-din shirazi): محمود بن مسعود بن مصلح فارسی کازرونی اشعری شافعی مکنی بابو ثناء از اکابر علمای قرن هفتم هجری و از شاگردان خواجه نصیر الدین طوسی و صدر الدین قونوی است. وفات وی در ۲۴ رمضان سال ۷۱۰ه ق تا ۷۱۶ه ق در ۷۶ یا ۸۲ سالگی در تبریز اتفاق افتاد و در قبرستان چرنداب گجیل دفن گردید (معین، ۱۳۶۰: ذیل مدخل).

شیراز (Shiraz): نام شهری دلگشا در فارس که اکنون حاکم نشین این ایالت است و شراب آن جا در خوبی معروف همه عالم و موطن شیخ سعدی و خواجه حافظ و مقبره آن ها در این شهر مزار عامه (دهخدا، ۱۳۴۱: ذیل مدخل).

تصوف (Sufism): صوفی شدن، پشمینه پوش گردیدن، سالک راه حق شدن، طریقه ی درویشان (معین، ۱۳۶۰: ذیل مدخل).

اشراق (intuition): قدرت کشف حقیقت بدون استدلال های منطقی و از روی ذوق و نیروی ذهنی، فلسفه ایی که معتقد به کشف و درک حقیقت به کمک ذوق و ذهن، بدون توجه به تجربه های حسی است. (صدری افشار، ۱۳۸۷: ۱۱۰)

۱-۳- اهداف

— تبیین تاثیر علمی قطب الدین شیرازی در فرهنگ و تمدن ایران و اسلام
 — تبیین نقش خواجه نصیر الدین طوسی و دانشمندان قرن هفتم در شکل دهی اندیشه های علامه قطب
 الدین شیرازی

— بررسی تاثیر اندیشه ها و عقاید علامه در شکل دهی اندیشه های معاصرانش و نسل های پس از وی

— نشان دادن نقش علامه در پر کردن خلأ اندیشه های حکمی به زبان پارسی

— معرفی کامل آثار و فعالیت های علمی علامه قطب الدین شیرازی

۱-۴- پرسش ها و فرضیات

پرسش ها:

— فعالیت های علمی و اندیشه های علامه در فرهنگ و تمدن اسلامی به چه میزان تاثیر داشته است؟

— آراء و عقاید عرفانی و فلسفی علامه چه جایگاه و تاثیری در تکوین مکتب اشراق داشته است؟

فرضیات:

— آثار علمی و اندیشه های علامه در گسترش فرهنگ و تمدن اسلامی تاثیر به سزایی داشته است.

— آراء و اندیشه های عرفانی و فلسفی علامه در گسترش و تکوین مکتب فلسفی اشراق تاثیر قابل
 ملاحظه ای داشته است.

۱-۵- پیشینه تحقیق

مطالعات و تحقیقات متعددی از سوی نویسندگان و محققان شرقی و غربی، پیرامون قطب الدین
 شیرازی صورت گرفته است؛ ولیکن تا به اکنون به طور مستقل و مدون روی نقش و تاثیر قطب الدین
 بر فرهنگ و تمدن ایران و اسلام ایرانی، تحقیق و پژوهش صورت نگرفته و تنها به صورت پراکنده و

مختلط، مورد بحث و بررسی قرار گرفته اند. در بین پژوهش هایی که در خلال مباحث خویش به قطب الدین شیرازی اشاره کرده و به آثار وی پرداخته اند؛ به عنوان نمونه می توان به موارد ذیل اشاره نمود:

– حلبی (۱۳۶۵): علی اصغر حلبی در کتاب تاریخ فلسفه ی ایرانی از آغاز اسلام تا امروز به معرفی فیلسوفان در هر قرن پرداخته است و در فصل بیست و هفتم این کتاب به معرفی قطب الدین شیرازی پرداخته است که ابتدا در مورد شرح حال وی و سپس درباره ی آثار و اندیشه هایش صحبت نموده است.

– میر (۱۳۳۶): کتاب شرح احوال علامه قطب الدین شیرازی که شامل دوازده فصل میباشد و در مورد علما و محدثین و اندیشمندان و پزشکان هر قرن مطالبی را به صورت شرح حال و آثار و عقاید آنها بیان میکند، در بخش پنجم کتاب قسمتی را به بیان احوال علامه و آثار و عقایدش اختصاص داده است.

– حقیقت (۱۳۷۲): عنوان این کتاب علوم و فلسفه ی ایرانی از جاماسب حکیم تا حکیم سبزواری می باشد که فلاسفه را در طی این دوره مورد مطالعه قرار میدهد و در یک بخش کوچک از زندگینامه ی علامه و آثارش یاد میکند.

– قطب الدین شیرازی (۱۳۸۱): کتاب شرح حکمه الاشراق قطب الدین شیرازی میباشد که در مقدمه ی کتاب بخشی را به زندگینامه ی علامه اختصاص داده است .

– دائره المعارف تشیع (۱۳۸۸): در این دائره المعارف ذیل مدخل به معرفی آثار علمی قطب الدین می پردازد.

۱-۶- روش تحقیق

این پایان نامه به روش توصیفی و تحلیلی و براساس منابع درجه اول تاریخی به نقش علامه قطب الدین شیرازی در جنبش علمی تمدن ساز ایرانی عصر ایلخانان میپردازد.

۱-۷- بررسی منابع و مآخذ

حمله ی مغولان اگرچه تاثیر فاجعه باری بر رشد بالندگی فرهنگی ایرانی گذاشت اما در این دوره کتب نوشته شده جزء نفیس ترین کتبی قرار دارند که ملل اسلامی نوشته اند. علاقه مندی و اشتیاق مغولان به بقای و جاودان ماندن خاطره ی فتوحات و جنگ هایشان از جمله عواملی بود که باعث رشد و گسترش تاریخ نویسی از نظر کمی و کیفی در این دوره گردید.

این دوره در کوتاهترین زمان، عظیم ترین و مهمترین آثار تاریخی را به عالم ادبیات تقدیم کرده است که از آن جمله میتوان به کتاب هایی چون، تاریخ جهان گشای جوینی، جامع التواریخ خواجه رشید الدین فضل الله همدانی و تاریخ و صاف اشاره نمود.

در بررسی منابع مورد استفاده در این پایان نامه با طبقه بندی آن ها به منابع دست اول و مطالعات و تحقیقات جدید به معرفی اثر و سپس ویژگی های هر اثر در این رابطه پرداخته می شود و این که هر اثر تا چه میزان جهت احاطه ی پژوهشگر به دوران مورد بحث کمک می نماید خواهد پرداخت.

۱-۷-۱- منابع دست اول تاریخی

تاریخ های عمومی:

الف) تاریخ جهان گشای جوینی

تاریخ جهان گشای جوینی تالیف علاء الدین عطا ملک جوینی یکی از مهمترین و مفصل ترین و دقیق ترین تواریخی است که از دوره ی استیلای مغول و احوال و فتوحات چنگیز نوشته شده است، جوینی مقامی عالی و منصبی رفیع در دربار مغول داشت و نزدیک ۱۵ سال دبیر مخصوص امیر ارغون بود، پس از ورود هلاکو به ایران از دبیران هلاکو و پسرانش اباقا و تکودار بود. همچنین در حدود ۲۴ سال حاکم بغداد و کل عراق بود. خود او در همه ی وقایع حاضر و شاهد عینی بوده است. وی در سال ۶۲۳ق/۱۲۲۶م. تولد یافته و از همان جوانی به کار نوشتن اشتغال داشت. جوینی تاریخ خود را در سال ۶۵۵ق به پایان رسانید که همزمان با تاریخ فتح قلاع اسماعیلیه به دست لشکریان هلاکو بوده است.

کتاب شامل سه جلد است. جلد اول، تاریخ امپراطوری مغول و ذکری درباره ی احوال و اوضاع مغول از اولین لشکر کشی چنگیز، اسلاف و اخلاف و فتوحات وی در ماورالنهر و خراسان تا مرگ گیوک خلف جلد دوم، تاریخ خوارزمشاهیان و نایب السلطنه های مغول در ایران تا سال ۶۵۷ق/۱۲۵۹م. جلد سوم، تاریخ لشکر کشی هلاکو به ایران (۶۵۶-۶۵۴ق) و شروع تاریخ اسماعیلیه تا سال ۶۵۵ هجری که بیشتر این قسمت برگرفته از سرگذشت سیدناست. این کتاب گذشته از تاریخ مغول، که وی به سرزمین آنان سفر کرده بود به بحث درباره ی سلطنت خوارزمشاهیان، ایغوریان و اسماعیلیان می پردازد. این اثر گذشته از آن، اطلاعات فرهنگی و اداری فراوان در اختیار ما می گذارد. این کتاب از آن جا که پژوهشگر را با اوضاع سیاسی-اجتماعی و فرهنگی دوره ایی که علامه در آن رشد یافته است آشنا می کند مورد استفاده قرار گرفته است.

(ب) جامع التواریخ

کتاب جامع التواریخ خواجه رشید الدین فضل الله همدانی وزیر غازان و اولجایتو در حدود سنه ۷۱۰ هجری تالیف شده است. جمیع اطلاعات و معلوماتی که در این کتاب نفیس درج شده یا از مشاهدات و محسوسات خود اوست که در مدت طویل ملازمت پادشاهان مغول فراهم آورده یا مسموعات و منقولاتی است که از افواه علما و حکما و ملل نقل و ترجمه کرده است. قدر و مقام خواجه رشید الدین به واسطه ی تالیفات متعدد او و بالخصوص کتاب جامع التواریخ او میباشد که بی تردید یکی از بزرگترین کتاب های تاریخی به زبان فارسی است. او فیلسوف و متالهی بزرگ و عالم فنون بلاغت و حکمت بوده است. سلطان محمود غازان خان که به تاریخ دلبستگی تمام و کمابش از آن آگاهی داشت به سال ۷۰۲ هجری قمری فرمود تا پزشک و وزیر درگاهش خواجه رشید الدین فضل الله همدانی تاریخ ترک و مغول و تاریخ نیاکان و روزگار و فرزندان چنگیرخان را تا زمان او بر مبنای نوشته ها و یادداشتهایی که به صورت نامدون در خزانه شاهی نگهداری میشد فراهم آورده بنویسد. سرآغاز کتاب تاریخ قبیله های ترک و مغول است و این اثر تنها و کهنترین و مفصل ترین کتابی است که در باب تاریخ و اسطوره ها و باورداشت ها و فرهنگ آغازین آن قوم در جهان فراهم آمده است. بخش های مهمی از جلد دوم همانند تاریخ چین، هند و بوده از نظر شیوه ی تاریخنگاری

در جهان اسلام بدیع و بی نظیر است. اگرچه جامع التواریخ همانند دیگر تاریخ‌های نوشته شده در سده‌های میانه بیشتر گزارشی از زندگانی و کردارها و جنگ و ستیزهای شاهان و فرمانروایان و کارگزاران آنان است. اما آگاهی‌هایی مفید و قابل توجهی از زندگانی و روابط طبقات گوناگون جامعه آن روزگار، اقوام آسیای میانه و ایران به دست داده است. با اینکه مولف از کارگزاران ایلخانان مغول بوده است اما گزارش کشتارها و ویران‌کاریها و تاراج غارتگریها ی آنان را با گستردگی و بسط بیان داشته و از این جهت پژوهشگر را با اوضاع مقارن با ظهور قطب الدین آشنا میسازد.

پ) تاریخ گزیده

در خصوص حمدالله مستوفی مولف این اثر و خاندان وی جز در آنچه از آثار خود او برمی آید، اطلاعات ارزنده‌ی دیگری در دست نیست. اما وی در کتب تاریخ گزیده شرح نسبتاً دقیق و روشنی در مورد اصل و مبدا خانواده‌ی خویش به دست داده است و از آن جا برمی آید که خاندانش عرب بوده و اصلش به حربن یزید ریاحی میرسد. حمدالله مستوفی از ابتدای جوانی بر سیره‌ی آباء و اجدادی به خدمات دولتی اشتغال داشته و سفرهای متعددی به تبریز و بغداد و شیراز و اصفهان داشته است. از تاریخ وفات وی اطلاع دقیقی در دست نیست امامرحوم عباس اقبال سال فوت وی را در ۷۵۰هـ ق ذکر کرده است. این اثر همه وقت مورد توجه مستشرقین قرار گرفته است. این اثر شامل شش باب میباشد که از آفرینش کائنات آغاز شده و به ذکر احوال شهر قزوین که مولد و منشا مولف بوده است ختم میشود. در اثنای فصول و ابواب این کتاب از پیغمبران و کسانی که پیش از دعوت حضرت خاتم النبیین بوده‌اند، پادشاهان پیش از اسلام و در ذکر خاتم النبیین و خلفا و اصحاب و احفاد او و همچنین در ذکر پادشاهان صدر اسلام، ائمه سنت و قراء و مشایخ و علماء اهل دین صحبت می کند که در این میان در باب پنجم کتاب که درباره‌ی ائمه سنت و قراء و مشایخ و علماء دین است در جائیکه از علما نام میبرد از قطب الدین شیرازی نیز یاد میکند و تاریخ وفات وی را ذکر میکند.